

Ը Ն Թ Ե Ր Յ Ո Ղ Ը ^{*)}

Պատմութիւն

Մ Ա Ք Ս Ի Մ Գ Օ Ր Կ Ի Յ Ի

... Գիշեր էր, երբ ես փողոց դուրս եկայ այն անից, ուր, ինձ մօտիկ մարդկանց շրջանում, կարդում էի իմ առաջին, տպուած պատմութեան ժամանակը: Ինձ չատ էին գովում նրա համար, և ես հաճելի կերպով յուզուած, դանդաղ քայլում էի ամայի փողոցով, առաջին անգամ իմ կեանքում զգալով այդքան լիօրէն ապրելու զուարճութիւնը:

Փետրուար ամսում էր այդ. գիշերը պայծառ էր, և անամպ երկինքը, աստղերով խիտ հիւսուած, շնչում էր զուարթ պարզութեամբ երկրի վրայ, որ ծածկուած էր հէնց նոր եկած ձիւնի չքեղ զարդարանքով: Ծառերի ձիւղերը, ցանկապատերի վրայից կախուելով, ձգում էին իմ ճանապարհի վրայ ստուերների հրաշագարդ նկարներ, վառ և խնդալի պսպղում էին ձիւնի բերեղները լուսնի կապոյտ ու փաղաքշող փայլի մէջ: Ոչ մի տեղ չէր երեւում ոչ մի կենդանի էակ, և իմ տերի տակ ձիւնի ձոճոցը միակ ձայնն էր, որ խանգարում էր այդ պայծառ, ինձ համար յիշատակելի գիշերուայ հանդիսաւոր լուսթիւնը... Ես մտածում էի.

— Լաւ է մի բան լինել երկրի վրայ մարդկանց մէջ! Եւ երեւակայութիւնը, չը խնայելով վառ գոյներ, նկարում էր ինձ իմ ապագան...

— Այո, դուք հիանալի մի բան էք գրել!.. Այդ—իրողութիւն է!—ասաց մէկը մտախոհ կերպով իմ մէջքի յետեւից:

Ես ցնցուեցի յանկարծակիութիւնից և յետ նայեցի:

Փողբիկ, մուգ հագնուած մի մարդ հասաւ ինձ և քայլեց

*) Գրուած է 1898 թ.

ինձ հաւասար, ներքեից վերև նայելով իմ երեսին և ժպտալով սուր ժպիտով, Նրա մէջ ամեն ինչ սուր էր, հայեացքը, այտոսկրները, ծնօտը էսպանիօլ մօրուքով. Նրա ամբողջ փոքրիկ, չոր կազմուածքը աչք էր ծակում իր տարօրինակ անկիւնաւորութեամբ: Նա գնում էր թեթև և մի տեսակ անձայն, կարծես սահում էր ձիւնի վրայ: Ես նրան չէի տեսել այնտեղ, ուր կարգում էի, և, հասկանալի է, որ զարմացած էի նրա բացականչութեամբ: Ո՞րտեղից և ո՞վ է նա:

— Դուք... ես լսում էիք? — հարցրի ես:

— Այո, հաճութիւն ունեցայ:

Խօսում էր նա տեսօր ձայնով: Նրա շրթունքները բարակ էին, փոքրիկ սև բեղերը իրանցով չէին ծածկում նրանց ժպիտը, որ չէր անհետանում և անախորժ տպաւորութիւն էր թողնում, որովհետև ես զգում էի, որ նրա յետևից ծածկուած է ինչ-որ կծու և ինձ համար ոչ նպաստաւոր միտք: Բայց ես չափազանց լաւ էի տրամադրուած, որպէս զի երկար կանգ առնէի իմ ուղեկցի այդ գիծը դիտելու վրայ, ուստի ստուերի նման արագ անցնելով իմ աչքերում այդ գիծը շատ շուտով անհետացաւ իմ ինքնագոհութեան պարզութեան առաջ: Ես գնում էի նրա հետ կողք կողքի և սպասում էի, թէ ինչ կ'ասի, ծածուկ յուսալով, որ նա կ'աւելացնի այդ երևկոյ իմ զգացած հաճելի բողբոջների քանակը: Մարդ ազահ է, որովհետև ճակատադիրը չափազանց սակաւ է ժպտում նրան քաղցրութեամբ:

— Լաւ է, չէ, զգալ իրան ինչ-որ բացառիկ մի բան? — հարցրեց իմ ուղեկիցը:

Ես նրա հարցի մէջ առանձին ոչինչ չը լսեցի և շտապեցի համաձայնուել նրա հետ:

— Խէ, խէ, խէ... — կծու ծիծաղեց նա, ջղաձգութեամբ շփշիւնելով իր բարակ ձկուն մատներ ունեցող փոքրիկ ձեռները:

— Է, դուք ուրախ մարդ էք եղել... — չորութեամբ առացի ես, վիրաւորուած նրա ծիծաղից:

— Այո, ես ուրախ մարդ եմ, — ժպտալով հաստատեց նա և շարժեց գլուխը: — Եւ յետոյ ես շատ հետաքրքրուող եմ... Ես միշտ ուզում եմ իմանալ. ամեն բան իմանալ — այդ իմ մշտական ձգտումն է և հէնց այդ է իմ մէջ պահպանում զուարթութիւն և համարձակութիւն: Ահա և այժմ ես ուզում եմ իմանալ թէ ինչ արժէ ձեզ ձեր աշողութիւնը:

Ես նայեցի նրա վրայ և ակամայից պտտասխանեցի նրան.

— Մօտ մի ամիս աշխատանք... կարելի է, մի քիչ աւելի...

— Ասա — փութկոտութեամբ յարեց նա... — մի քիչ աշ-

խտտանք, ապա մի մասնիկ կենսական փորձի, որ միշտ մի բան արժէ... Բայց այնուամենայնիւ այդ թանգ չէ, երբ այդ դնով դուք ձեռք էք բերում գիտակցութիւն, որ ահա որոշ մօմենտում մի քանի հազար մարդիկ ապրում են ձեր մտքով, կարգաւով ձեր երկը՝ եւ ապա ձեռք են բերւում յոյսեր, որ, կարելի է, ժամանակով... խէ, խէ... և երբ դուք կը մեռնէք... խէ, խէ, խէ... Այդ բոլորի համար կարելի է աւելի տալ, նրանից աւելի, որքան դուք տուիք մեզ—դորդ չէ?

Նա կրկին ծիծաղեց իր կցկտուր, կծու ծիծաղով, խորամանկ կերպով չափելով ինձ սուր, սև աչքերով։ Ես ևս նայեցի նրա վրայ վերևից ներքև և, վիրաւորուած, սառնութեամբ հարցրի նրան.

—Ներեցէք... ո՞ւմ հետ ես հաճոյք ունեմ զրուցելու։

—Ես ո՞վ եմ, Դուք գլխի չէք ընկնում։ Իսկ ես առայժմ չեմ ասի ձեզ, թէ ով եմ... Միթէ ձեզ համար մարդու անուն իմանալը աւելի կարեւոր է, քան իմանալ այն, ինչ նա ասաց ձեզ։

—Ի հարկէ, ոչ... Բայց այդ բոլորը... տարօրինակ է... —պատասխանեցի ես։

Նա չը գիտեմ ինչու համար զիպաւ վերակուիս թևին և, կամացուկ ծիծաղելով քթի տակ, ասաց.

—Է, թող տարօրինակ լինի,—ինչո՞ւ մարդ երբեմն թոյլ չը տայ իրան դուրս գալ հասարակի և սովորականի շրջանաւրից... Եւ եթէ դուք հակառակ չէք այդ անելու—եկէք պարզ խօսենք։ Երեւակայէք որ ես—ընթերցող եմ... մի ոմն տարօրինակ ընթերցող, որ շատ հետաքրքրուող է և կը ցանկար իմանալ, ինչի համար և ինչպէս է շինւում գիրքը... ձեզնից, օրինակ։ Եկէք ուրեմն խօսենք։

—Օ, խնդրեմ!—ասացի ես... —Ինձ հաճելի են... այդպիսի հանդիպումներ և... և խօսակցութիւններ ամեն օր չեն հնարաւոր։—Բայց ես արդէն ստում էի նրան, որովհետեւ այդ բոլորը անախորժ էր դառնում։ Ես մտածում էի. ինչ է սա ուզում։ Եւ ինչու ես թոյլ տամ ինձ այդ փողոցային հանդիպումին՝ ինձ անձանթ մարդու հետ, ինչ որ զիսպուտի բնաւորութիւն յատկացնել։

Սակայն, այնուամենայնիւ ես դանդաղ դնում էի նրան կից և աշխատում էի իմ երեսի վրայ արտայայտել ուշադրութիւն դէպի իմ ուղեկիցը։ Այդ, ես յիշում եմ, դժուարութեամբ էր աշոգւում ինձ։ Բայց, այնուամենայնիւ իմ մէջ դեռ շատ կար դուարթ տրամադրութիւն, ես չէի ուզում վիրաւորել այդ մարդուն՝ մերժելով խօսել նրա հետ և վճռեցի հետեւել ինքս ինձ։

Լուսինը փայլում էր երկնքում մեր յետեւից, և մեր ստուերները ընկած էին մեր ստեղծի տակ: Մի մուժ բիծ կազմելով, նրանք սողում էին մեր առջեւից մայթով, իսկ ես նայում էի նրանց վրայ և զգում էի իմ մէջ մի ինչ-որ բանի յղացում, որ ինչպէս և այդ ստուերները, մուժ էր և անըմբռնելի և, ինչպէս այն ստուերները, նոյնպէս իմ առջեւ էր:

Իմ ուղեկիցը մի բոպէ լռեց և ապա խօսեց իր խոհերին տէր մարդու վստահութեամբ:

—Ոչինչ չը կայ կեանքի մէջ աւելի կարեւոր և հետաքրքրական, քան մարդկային գործողութիւնների շարժառիթները... Դորդ չէ?

Ես նշան արի գլխով:

—Դուք համաձայն էք... Դէ եկէք պարզասիրտ խօսենք... բայց մի թողէք պարզասիրտ խօսելու դէպքը, քանի որ դեռ ջանէլ էք...

—Տարօրինակ մարդ!—մտածեցի ևս և, հետաքրքրուած նրա խօսքերով, հարցրեցի նրան, քմիծաղ.

—Բայց ինչպէս այդ անել այդպէս... միանգամից? Եւ ինչի մասին խօսել?

—Իսկ ինչո՞ւ գնալ դանդաղ, երբ կարելի է նպատակին հասնել մի ուստիւնով.—արագութեամբ պատասխանեց նա, նայելով երեսիս, և հին ծանօթի ընտանիութեամբ բացականչեց.

—Եկէք խօսենք գրականութեան նպատակների մասին!

—Լաւ... թէեւ, ինձ թւում է, արդէն ուշ է...

—Օ! ձեզ համար դեռ ուշ չէ!...

Ես կանգ առայ, զարմացած այդ խօսքերից,—նա արտասանեց նրանց այնպիսի լուրջ վստահութեամբ... և նրանք հնչում էին ինչպէս այլաբանութիւն: Ես կանգ առայ, կամուսնալով մի ինչ որ բան հարցնել նրանից, բայց նա, բռնելով ձեռքիցս, կամաց և ստիպողական կերպով առաջ տարաւ, ասելով ինձ.

—Կանգ մի առնէք, որովհետեւ ինձ հետ դուք լաւ ճանապարհի վրայ էք... Բաւական են առաջաբանները! Ասացէք—ինչ է ուզում գրականութիւնը... դուք նրան ծառայում էք, դուք պէտք է այդ գիտենաք:

Իմ զարմանքս աճում էր ի վշտս իմ ինքնագոյութեան: Ի՞նչ է ուզում ինձանից այդ մարդը. Ով է նա:

—Լսեցէք,—ասացի ես,—համաձայնութեցէք, որ այն ամենը ինչ կատարւում է մեր մէջ...

—Ունի իր բաւականաչափ հիմքը,—հաւատացէք ինձ!

Եւր աշխարհում ոչինչ չի կատարում առանց բաւականաչափ իմքի... Դէ շուտ արեւք զնանք, բայց ոչ դէպի առաջ, այլ դէպի սոր...

Անտարակոյս, այս տարօրինակ մարդը հետաքրքրական էր, բայց նա ինձ զայրացնում էր։ Ես կրկին անհամբեր շարունակ գործեցի դէպի առաջ. նա ինձ հետեւում էր և հանդարտութեամբ ասում ինձ.

— Ես ձեզ հասկանում եմ. ձեզ համար դժուար է այս աշխարհիկանում բնորոշել այն նպատակը, որ հետապնդում է գրականութիւնը։ Փորձեմ ես անել այդ...

Նա շունչ քաշեց և ապա ժպտալով նայեց երեսիս.

— Դուք կը համաձայնէք ինձ հետ, եթէ ես ասեմ, որ րականութեան նպատակն է—օգնել մարդուն հասկանալ ինքնրան, բարձրացնել նրա հաւատը դէպի ինքը և զարգացնել րա մէջ ձգտում դէպի ճշմարտութիւնը, մաքառել վատթարիւնէմ մարդկանց մէջ, կարողանալ գտնել լաւը նրանց մէջ, արթեյնել նրանց հոգիներում ամօթ, ցասում, արիւնիւն, անել ամեն բան նրա համար, որ մարդիկ դառնան ազուաբար ուժեղ և կարողանան ոգեւորել իրանց կեանքը գեեցկութեան սուրբ ոգով։ Ահա իմ բանաձևը. նա, ի հարկէ, հակատար չէ, սխեմատիկ է... Լրացրէք նրան այն ամենով, նչ կարող է ոգեւորել կեանքը, ասացէք—դուք համաձայն էք նձ հետ?

— Այո, այդ այդպէս է...—ասացի ես—Ընդունուած է կարելի, որ, ընդհանրապէս, գրականութեան նպատակն է—ազուացնել մարդուն... Այդ այդպէս է...

— Ահա ինչ մեծ գործի էք դուք ծառայում!—ազդու կերպով ասաց այդ մարդը... և կրկին նա ծիծաղեց իր կծու ծիծաղով. — Խէ, խէ, խէ!

— Սակայն, ինչո՞ւ էք այդ ամենը ասում.—հարցրի ես, ձեացնելով, իբրեւ թէ նրա ծիծաղը ինձ չէ դիպչում։

— Բայց ի՞նչպէս էք դուք կարծում։ Ասացէք պարզաիրաւ!..

— Պարզաբարտութեամբ ասած...—սկսեցի ես, մտքումս որոելով կծու խօսք, և լռեցի։ Ի՞նչ է նշանակում բացայայտութեւ։ Այս մարդը յիմար չէ, նա պէտք է իմանայ, թէ որքան եղ են մարդկային պարզաբարտութեան սահմանները և թէ նքնասիրութիւնը որքան դիմացկուն է նրանց պահպանում։ Ելելով իմ ուղեկցի դէմքին, ես զգայի ինձ խոր վիրաւորուած լա ժպտով—նրա մէջ այնքան հեգնութիւն և սուր արհաարհանք կար! Մէկ էլ ես զգում էի, որ սկսում եմ երկրւղ

կրել ինչ-որ բանից և այդ երկիւղը ստիպում է ինձ թողնել, հետանալ նրանից։

—Ցտեսութիւն!—չորութեամբ ասացի ես, թեթեւ կերպով բարձրացնելով գլխարկս։

—Ինչո՞ւ—ցածաձայն բացականչեց նա։

—Ես չեմ սիրում կատակներ, երբ նրանց մէջ չը կայ չափ ու սահման։

—Եւ գնացէք... Ձեր գործն է... բայց իմացէք, եթէ դուք այժմ ինձ թողնէք գնաք, մենք այլ ևս երբէք չենք հանդիպի։

«Երբէք» խօսքը նա ընդգծեց, և նա հնչեց իմ ականջներում ինչպէս յուղարկաւոր զանգի հարուած։ Ես ատում եմ այդ խօսքը և վախենում նրանից. նա միշտ երեւում է ինձ ծանր և սառ, կարծես իբրեւ մի մուրճ, որ ճակատագրից նախասահմանած է մարդկանց յոյսերը ջախջախելու համար։

—Ի՞նչ է ձեզ հարկաւոր,—թախիծով և չարութեամբ հարցրի ես։

—Նստենք այստեղ,—կրկին քմծիծաղ, արտասանեց նա և, ամուր բռնելով ձեռիցս, քաշեց նրան ներքեւ։

Այդ վայրկեանում մենք նրա հետ քաղաքային այգու ծառուղիում էինք, ակացիաների և սիրինգների սառցապատ ճիւղերով չըջապատուած։ Լուսնով լուսաւորուած, նրանք կախուել էին օդում իմ դլխի վերեւ և, ինձ թւում էր, թէ սառցով և եղեամով ծածկուած այդ կոշտ ճիւղերը թափանցում են կուրծքիս մէջ և կաշւում սրտիս։

Շուարած, յանկարծակիի բռնուած իմ ուղեկցի արարքից, ես նայում էին նրան և լռում։

—Այդ հիւանդի մէկն է,—մտածում էի ես, ցանկալով քաջալերել ինքս ինձ և բացատրել ինձ նրա գործողութիւնները։ Բայց նա չը գիտեմ ինչպէս իմացաւ իմ միտքը։

—Դու կարծում ես որ ես աննօրմալ եմ? Թող այդ Այդ ափսոսի փուչ և վնասակար միտք է! Ծածկուելով նրանով, ինչքան յաճախ մենք հրաժարուում ենք մարդուն հասկանալուց միայն այն պատճառով, որ նա մեզինից աւելի ուրոյն է, և որքան անդրդուելի է այդ միտքը պահպանում ու բարդացնում մեր փոխադարձ յարաբերութիւնների տխուր անփութութիւնը!

—Օ, ի հարկէ...—ասացի ես, աւելի և աւելի վախ զգալով իմ մէջ այդ մարդու սռած...—Բայց ներեցէք, ևս կը գնամ... Արդէն ժամանակն է...

—Գնա, —ասաց նա, թօթուելով ուսերը։—Գնա... բայց

իմացիր, որ դու շտապում ես կորցնել զինքդ... խէ, խէ...—Նա բայ թողեց ձեռքս, և ես թողի հեռացայ նրանից։

Նա մնաց այգում, սարի վրայ, որ իջնում էր դէպի Վօլ-գան, սարի վրայ, որ ծածկուած էր ձիւնի սպիտակ սաւանով և կտրտուած շաւիղների մութ ժապաւէններով։ Նրա առաջ բացուած էր լայն տեսարան դէպի զետի միւս կողմում ընկած լուռ, արտում հարթութիւնը։ Այդ մարդը մնաց այգում, նըստեց նստարաններից մէկի վրայ և սկսեց նայել դէպի ամայի հեռաստանը, իսկ ես գնում էի ծառուղու երկայնութեամբ և զգում որ չեմ հեռանալ նրանից, բայց անուամբնախնիւ գնում էի։ Գնում էի և մտածում. պէտք է դանդաղ գնալ թէ արագ, որպէս զի ցոյց տամ նրան, այն մարդուն, որ նստել էր այնտեղ, իմ յետեւից, թէ որքան չնչին նշանակութիւն ունի նա ինձ համար?

Ահա նա կամայ սուլում է ինչ-որ ծանօթ բան... Ես գիտեմ, որ այդ մի ծիծաղաշարժ և տխուր երգ է կոյրի մասին, որ իր վրայ էր վերցրել կոյրերի առաջնորդի դերը։ Ինչո՞ւ է նա հէնց այդ երգը սուլում,—մտածեցի ես։

Եւ միայն այժմ ես հասկացայ, որ այն բողբոջ, երբ ես պատահեցի այդ փոքրիկ մարդուն, ևս մտայ բացառիկ և օտարոտի զգացումների մի մութ շրջանի մէջ։ Ո՞ր է իմ հոգու մի քիչ առաջ ունեցած հաւասար և բաւական տրամադրութիւնը։ Նա պատուեց ինչ-որ կարեւոր ու ծանր մի բանի սպասողութեան մշուշով, որ ահա, ահա կը դայ ու կուլ կը տայ ամենը, ինչ լաւ բան որ տուեց ինձ իմ աջողութիւնը, բոլոր երազանքները և յոյսերը, որ յարուցեց իմ հոգու մէջ աջողութիւնս։

Ի՞նչպէս դու կը լինես առաջնորդ,

երբ ճանապարհին ես անծանօթ։

Յիշեցի ես այն երգի խօսքերը, որ սուլում էր այն մարդը։

Ես չուռ եկայ և նայեցի նրան։ Յենուելով մի ձեռքով ծնկան և զլուխը դնելով ափին, նա նայում էր ինձ, սուլում, և նրա սև բեղերը շարժւում էին լուսնից լուսաւորուած երեսին։ Մի ինչ-որ ճակատագրական զգացմունքից մղուած՝ ես վճռեցի յետ դառնալ։ Արագ մօտեցայ ես նրան, նստեցի կողքին և ասացի նրան, առանց յուզուելու, բայց ջերմազին.

—Լսէ՛ք, եկէ՛ք պարզ խօսենք...

—Այդ անհրաժեշտ է մարդկանց համար,—նշան արաւ նա գլխով։

—Դուք, ես զգում եմ, ունէ՛ք ձեր ձեռքում ինձ վրայ ազ-

դելու ինչ-որ ոյժ և, ակնյայտնի է, ինձ ինչ-որ ասելու բան ունէք... այո?

—Վերջապէս, դու գտար քո մէջ արիութիւն լսելու!—բացականչեց նա ծիծաղով. բայց այժմ այդ ծիծաղը աւելի մեղմ էր և մինչև անգամ ուրախութեան մօտ ինչ-որ շեշտ լսուեց:

—Դէ խօսէք!—ասաց նա,—և եթէ կարող էք, խօսէք առանց տարօրինակութիւնների...

—Օ, լաւ! Բայց համաձայնուիր, որ ախր տարօրինակութիւնները անհրաժեշտ էին նրա համար, որ դէպի ինքս դրաւեմ քո ուշադրութիւնը? Այժմ բթանում է ուշադրութիւնը դէպի հասարակը և պարզը, որոնք թւում են չափազանց սառ և կոշտ, իսկ տաքացնել և մեղմացնել մի բան մենք չենք կարողանում—մենք ինքներս սառն ենք և կոշտ: Մենք, կարծես, նորից ուզում ենք ցնորքներ, գեղեցիկ մտացածին բաներ, երազանք և տարօրինակութիւններ, որովհետև մեր ստեղծած կեանքը աղքատ է գոյներով, աղօտ է, ձանձրալի! Իրականութիւնը, որը մենք մի ժամանակ այնպէս ջերմ կերպով ցանկանում էինք վերաշինել, կոտրեց և ճխլեց մեզ... Արդ ի՞նչ անելու փորձենք, գուցէ մտացածինը և երևակայութիւնը կ'օգնեն մարդուն բարձրանալ ոչ երկար ժամանակով երկրի վրայ և նորից նշմարել նրա վրայ իր տեղը, որ կորցրել էր: Կորցրածը, ուղիղ չէ? Ախր մարդը այժմ երկրի թագաւորը չէ, այլ կեանքի ստրուկը, նա կորցրել է հպարտութիւնը իր անդրանկութեամբ, ծունկ չոքելով իրողութիւնների (ֆակտների) առաջ, այդպէս չէ? Իր ստեղծած իրողութիւնից նա եզրակացութիւններ է անում և ասում իրան. ահա անհակաճառելի օրէնքը! Եւ ենթարկուելով այդ օրէնքին, նա չի նկատում որ ինքն իրան խոչընդոտ է դնում դէպի կեանքի ազատ ստեղծագործութիւնը տանող ճանապարհի վրայ, արգելք է դնում մաքառման իր սեփական իրաւունքի համար՝ քանդել, որպէս զի յետոյ ստեղծել: Եւ նա այլ ևս չի էլ մաքառում, այլ միայն յարմարւում է... Ինչի՞ համար մաքառի նա: Ո՞ւր են նրա այն իղէալները, որոնց համար նա սլատրաստ լինէր նահատակուել: Ահա ինչու այդպէս աղքատ ու տաղտկալի է կեանքը, ահա ինչու ուժասպառ եղաւ մարդու մէջ ստեղծագործութեան ոգին... Ոմանք կուրօրէն փնտռում են ինչ-որ բան, որ, թեւաւորելով միտքը, վերականգնեցէր մարդկանց հաւատը: Դէպի իրանց անձր: Յաճախ գնում են ոչ այն կողմը, ուր պահուած է բոլոր յաւիտենականը, մարդկանց միացնողը, ուր ապրում է Աստուած... Նրանք, որոնք սխալւում են դէպի ճշմարտութիւնը տանող ճանապարհների մէջ—կը կորսուեն! Թող, չը պէտք է նրանց խանգարել, չարժէ նրանց ափսոսալ—մարդիկ

շատ կան! Կարևոր է ձգտումը, կարևոր է հոգու ցանկութիւնը՝ գտնել Աստուծուն, և եթէ կեանքի մէջ կը լինեն հոգիներ, համակուած ձգտումով առ Աստուած, նա կը լինի նրանց հետ և կը կենդանացնի նրանց, որովհետև նա է անվերջ ձգտում դէպի կատարելութիւն... Այդպէս չէ?

—Այո, —ասացի ես, —այդ այդպէս է...

—Ասկայն դու գիտես և համաձայնուել, —նկատեց իմ խօսակիցս, կծու քմծիծաղով: Ապա նա լռեց, նայելով դէպի հեռուն: Ինձ թուաց որ նա երկար է լռում, և ես անհամբերութեամբ հռաչացի: Այն ժամանակ նա, չը զարձնելով ինձ վրայ հեռում թափառող իր հայեացքը, հարցրեց.

—Ո՞վ է քո Աստուածը:

Մինչ այդ հարցը նա խօսում էր մեղմ ու փաղաքջօրէն, և ինձ հաճելի էր լսել նրան. ինչպէս և բոլոր մտածող մարդիկ, նա մի քիչ տխուր էր, ինձ մօտ էր, ես հասկանում էի նրան, և իմ երկիւղածութիւնը նրա առաջ մարում էր: Եւ ահա յանկարծ նա զնում է ճակատագրական մի հարց, որին այնքան դժուար է պատասխանել մեր ժամանակուայ մարդուն, եթէ այդ մարդը չիտաւորութեամբ է վերաբերում դէպի ինքը: Ո՞վ է իմ Աստուածը, եթէ ես գիտենայի այդ!

Ես ճշշուած էի այդ մարդու հարցից, և իսկապէս ո՞վ իմ տեղ կը պահպանէր հոգու ամփոփութիւնը:—Իսկ նա նայում էր ինձ վրայ իր սուր աչքերով, շարունակ ժպտում էր և սպասում իմ պատասխանին:

—Բո լռութիւնը շատ է երկար մի մարդու համար, որ կարողանար տալ ինձ պատասխան: Գուցէ դու ինձ մի բան կ'ասես, եթէ ես քեզնից հարցնեմ ահա ինչի մասին. դու գրում ես և հազարաւոր մարդիկ կարդում են քեզ. իսկապէս ի՞նչ ես դու քարոզում: Եւ դու մտածել ես արդեօք ուսուցանելու իրաւունքիդ մասին ?

Կեանքումս առաջին անգամ էի ես այդպէս ուշադրութեամբ նայում իմ խորքաւ թող չը մտածեն, որ ես բարձրացնում կամ նուաստացնում եմ ինձ նրա համար, որպէս զի դէպի ինձ գրաւեմ մարդկանց ուշադրութիւնը, —աղքատներից ուղորմութիւն չեն խնդրում: Ես գտայ իմ մէջ ոչ քիչ բարի զգացմունքներ և ցանկութիւններ, ոչ քիչ այն, ինչ սովորաբար լաւ են կոչում, բայց այդ բոլորը միացնող զգացմունք, կեանքի բոլոր երեւոյթները պարփակող ներդաշնակ և պարզ միտք ես չը գտայ իմ մէջ: Իմ հոգում շատ կայ ատելութիւն, նա միշտ առկայծում է այնտեղ... երբեմն բորբոքւում է բարկութեան

վառ բոցով. բայց առաւել ևս շատ են իմ հոգում տարակուսանքներ: Երբեմն զրանք այնպէս ցնցում են իմ խելքը, այնպէս ճնշում սիրտը, որ երկար ժամանակ ես ապրում եմ ներքուստ ամայացուած... Ոչինչ չի զրդում ինձ դէպի կեանքը, սիրտս սառն է, միռաժի նման, միտքս քնած, իսկ երեակայութիւնս ճնշում են կօշմարներ: Եւ այդպէս, կոյր, համբ և խուլ, ապրում եմ երկար օրեր և գիշերներ, ոչինչ չը ցանկանալով, ոչինչ չը հասկանալով. ինձ թւում է այն ժամանակ, որ ես արդէն դիակ եմ և միայն ինչ-որ տարօրինակ թիւրիմացութեամբ դեռ ես թաղուած չեմ հողի մէջ: Այդպիսի գոյութեան սարսափը աւելի ևս ուժեղանում է ապրելու անհրաժեշտութեան գիտակցութեամբ, որովհետեւ մահի մէջ աւելի ես քիչ կայ իմաստ, աւելի շատ է խաւարը... Անշուշտ մահը խլում է մինչև անգամ և ատելու հաճոյքը...

Ի՞նչ եմ, իսկապէս, ես քարոզում, ես—այնպէս, ինչպէս որ կամս եւ ի՞նչ կարող եմ ես ասել մարդկանց: Այն, ինչ արդէն վաղուց ասել են նրանց և միշտ ասում են, ինչ գտնում է լըսողներ, բայց չի դարձնում մարդկանց աւելի լաւ? Բայց ունեմ արդեօք իրաւունք քարոզելու այդ գաղափարները և հասկացողութիւնները, եթէ ես ինքս, նրանցով դաստիարակուած, յաճախ այնպէս չեմ վարւում, ինչպէս նրանք հրամայում են? Եթէ ես գնում եմ հակառակ նրանց, արդեօք այդ նշանակում է, թէ նրանց ճշմարիտ լինելու համոզմունքը իմ անկեղծ համոզմունքն է, որ զրուած է իմ «ես»-ի հիմքում?... Արդ ի՞նչ պէտք է պատասխանեմ ես այն մարդուն, որ նստած է իմ կողքիս: Իսկ նա արդէն յոգնել էր սպասել իմ պատասխաններին և նորից սկսեց խօսել:

—Ես չէի դնիլ քեզ այդ հարցերը, եթէ չը տեսնէի, որ քո փառասիրութիւնը դեռ ևս ժամանակ չի գտել ոչնչացնելու քո պատիւը: Դու քաջութիւն ունես լսել ինձ... զրանից ես եզրակացնում եմ, որ քո սէրը դէպի քո անձը խելացի է, որովհետեւ ուժեղացնելու համար այդ սէրը դու չես փախչում նոյն իսկ տանջանքներից: Դրա փոխարէն ես կը թեթևացնեմ իմ առաջ քո զրութեան ծանրութիւնը և կը խօսեմ քեզ հետ իբրեւ մեղաւորի և ոչ ոճրագործի հետ:

—Մի ժամանակ մեր մէջ ապրում էին խօսքի մեծ վարպետներ, կեանքի և մարդկային հոգու նուրբ գիտակներ, մարդիկ, որոնք համակուած էին՝ գոյութիւնը կատարելագործելու անընկճելի ձգտումով, համակուած էին խոր հաւատով դէպի մարդը: Նրանք ստեղծում էին զրքեր, որոնց երբեք չի գրկւել մոռացութիւնը, որովհետեւ այն զրքերի մէջ զրոյմուած են յա-

ւիտենական ճշմարտութիւններ, նրանց էջերից բուրում է անշիջելի գեղեցկութիւն: Այդ գրքերի մէջ գծագրուած պատկերները կենդանի են, որովհետեւ ներշնչուած են ոգևորութեան ուժով, իսկ վարմունքների և կեանքի կանոնների օրինակները յաւիտեան կը մնան անսասան: Այն գրքերում կայ և արիւթիւն, և բոցավառ բարկութիւն, նրանց մէջ հնչում է և սէր անկեղծ ու ազատ, և ոչ մի աւելորդ խօսք չը կայ նրանց մէջ: Այնտեղից, գիտեմ ես, դու վերցնում էիր անուշ քո հոգու համար... Բայց, երևի, վատ էր մնում քո հոգին, որովհետեւ քո ասածները ճշմարտութեան և սիրոյ մասին հնչում են կեղծ ու երեսպաշտ, կարծես թէ դու բռնաբարում ես քեզ, երբ խօսում ես դրա մասին: Դու, լուսնի նման, լուսաւորում ես ուրիշի լուսով, քո լոյսը տխուր-աղօտ է, նա բազմացնում է ստուերներ, բայց թոյլ է լուսաւորում և ոչ քիչ չի տաքացնում: Դու աղքատ ես որպէս զի տաս մարդկաց մի իսկապէս արժէքաւոր բան, իսկ այն, ինչ որ նրան տալիս ես, դու տալիս ես ոչ բարձր հաճոյքի համար՝ հարստացնել կեանքը մտքի եւ խօսքի գեղեցկութեամբ, այլ առաւել շատ նրա համար, որ քո գոյութեան պատահական իրողութիւնը բարձրացնես մինչև մարդկանց համար անհրաժեշտ և զարմանալի մի երևոյթի (ֆենօմենի) աստիճան: Դու տալիս ես նրա համար, որ աւելի վերցնես կեանքից և մարդկանցից, Դու աղքատ ես ընծաների համար, դու ուղղակի վաշխառու ես—տալիս ես քո փորձի փշրանքը՝ դէպի քեզ ուշադրութեան տօկոսներով: Քո գրիչը թոյլ կերպով բզբզում է իրականութիւնը, կամացուկ շուռ ու մուռ է անում կեանքի մանրունքները, և նկարագրելով սովորական մարդկանց սովորական զգացմունքները, դու բաց ես անում նրանց մտքին, գուցէ, և շատ ստոր ճշմարտութիւններ, սակայն կարող ես դու ստեղծել նրանց համար թէկուզ փոքրիկ, հոգին վեհացնող պատրանք?... Ոչ! դու հաւատացած ես, որ օգտակար է փորփորել սովորականութեան աղբակոյտի մէջ և չը կարողանալ գտնել այնտեղ ոչինչ, բացի տխուր, փշրաչափ ճշմարտութիւններ, որոնք միայն այն են հաստատում, որ մարդ չար է, յիմար, անազնիւ, որ նա լիակատար կերպով և միշտ կախուած է բազմաթիւ արտաքին պայմաններից, որ նա անզօր է և ողորմելի մենակ և ինքն իրան: Գիտես, քեզ, գուցէ, արդէն աջողուեց համոզել նրան այդ բանում! Որովհետեւ նրա հոգին սառցրած է և խելքը բութ... Ի հարկէ! Նա նայում է իր նկարագրի վրայ քո գրքերում, իսկ գրքերը, մանաւանդ եթէ նրանք գրուած են այն իմտահոյութեամբ, որ այնքան յաճախ դուք ընդունում էք տա-

ղանդի տեղ, միշտ յայտնի չափով հիպնոսում են մարդուն: Նա նայում է իր վրայ քո նկարագրութեան մէջ և, տեսնելով, որքան ինքը վատ է, չի տեսնում՝ աւելի լաւ լինելու հնարաւորութիւն: Միթէ դու կարողանում ես ցոյց տալ նրան այդ հնարաւորութիւնը, Միթէ դու կարող ես այդ անել, երբ դու ինքդ... բայց ես կը խնայեմ քեզ նրա համար, որ, խելով ինձ, դու, ես զըզում եմ, մտածում ես ոչ նրա մասին, թէ ինչպէս պատասխանել ինձ և արդարացնել քեզ Այդպէս! Որովհետեւ ուսուցիչը, եթէ նա ազնիւ է, միշտ պէտք է լինի ուշադիր աշակերտ: Դուք բոլորդ, մեր օրերի կեանքի ուսուցիչներդ, աւելի շատ էք խնդում մարդկանցից, քան տալիս նրանց. որովհետեւ դուք հէնց միայն պակասութիւնների մասին էք խօսում, միայն պակասութիւններն էք տեսնում: Բայց մարդու մէջ պէտք է լինեն և արժանաւորութիւններ. չէ որ ձեր մէջ կան արժանաւորութիւններ? Իսկ դուք, ինչով էք դուք զանազանում սովորական, հասարակ մարդկանցից, որոնց նկարագրում էք այնքան խստասիրտ և բժախնդիր կերպով, ինքներդ ձեզ համարելով քարոզիչներ, առաքինութեան յաղթանակի համար՝ արատներ մերկացնողներ? Սակայն նկատում էք արդեօք, որ առաքինութիւնները և արատները՝ դրանց որոշելու համար զործ դրած ձեր ջանքերի շնորհիւ՝ միայն խճճուած են, ինչպէս թելերի երկու կծիկներ, սեւ և սպիտակ, նրանք մերձաւորութիւնից դառել են մոխրագոյն, մէկը միւսից ընդունելով նախասկզբնական գոյնի մասը: Եւ հազիւ թէ ձեզ Աստուած լինի երկիր ուղարկած... Նա կ'ընտրէր աւելի ուժեղներին, քան դուք: Նա կը վառէր նրանց սրտերը բուռն սիրոյ կրակով դէպի կեանքը, դէպի ճշմարտութիւնը, դէպի մարդիկ, և նրանք կը բոցավառէին մեր գոյութեան խաւարում, ինչպէս նրա զօրութեան և փառքի ճրագներ... Իսկ դուք մխտում էք, ինչպէս սատանայի յաղթանակի ջահեր, և ձեր մուխը, մտնելով խելքերի և հոգիների մէջ, թունաւորում է նրանց անփստահութեան թոյնով դէպի իրանց: Ասա. ինչ էք ուսուցանում դուք:

Ես զգում էի իմ թուշի վրայ այդ մարդու տաք շունչը և չէի նայում նրա վրայ, վախենալով հանդիպել նրա հայեացքի հետ: Նրա խօսքերը ընկնում էին իմ ուղեղս, ինչպէս հրային կաթիլներ, և դրանից ես ցաւ էի զգում... Ես սարսափով հասկանում էի թէ ինչպէս դժուար է պատասխանել հասարակ հարցերին... Եւ չը պատասխանեցի նրան:

— Ուրեմն, ես, ջանադիր ընթերցողս այն ամենի, ինչ զըրում ես դու և ինչ գրում են քեզ նմանները, հարցնում եմ. ինչի համար էք դուք գրում: Իսկ դուք շատ էք գրում... Ու-

դուժ էք դուք արդեօք արթնացնել բարի զգացմունքներ մարդկանց սրտերում! Բայց սառը և անոյժ խօսքերով դուք այդ չէք անի, ոչ! Եւ դուք ոչ միայն չէք կարող տալ կեանքին մի նոր բան, դուք նաև հինը տալիս էք կոլորոտած, ճխլոտած, կերպարանազուրկ ձեւով: Կարդալով ձեզ, ոչինչ չես ուսանում, ոչ մի բանի համար, բացի ձեր տեղ, չես ամաչում: Բոլորը սովորական բաներ, սովորական մարդիկ, սովորական մտքեր, անցքեր... Իսկ երբ կը խօսեն խռովայոյզ ոգու մասին և ոգու վերածնութեան անհրաժեշտութեան մասին: Ո՞ւր է կոչը ստեղծագործելու կեանքը, ո՞ւր են արիութեան դասերը, ո՞ւր հոգին թեւաւորող աշխոյժ խօսքերը:

... — Դու կարող ես ասել ինձ. կեանքը չի տալիս այլ պատկերներ, բացի այն, որ մենք ենք վերարտադրում: Մի խօսիր այդպէս, որովհետեւ խօսքին տիրապետելու բախտ ունեցող մարդու համար ամօթալի և խայտառակ է խոստովանել սեփական անզօրութիւնը կեանքի առաջ և խոստովանուել որ ինքը չէ կարող նրանից բարձր կանգնել: Իսկ եթէ դու կանգնած ես կեանքի հետ մի մակերեւոյթի վրայ, եթէ դու անկարող ես քո երեւակայութեան ոյժով ստեղծել այնպիսի պատկերներ, որոնք չը կան կեանքում, բայց որոնք անհրաժեշտ են նրան ուսուցանելու համար—ինչ օգուտ քո աշխատանքի մէջ և ինչով կ'արդարացնես դու քո կոչումը: Կուտակելով մարդկանց յիշողութիւնը և ուշադրութիւնը նրանց կեանքից վերցրած լուսանկարչական պատկերների աւլածքով, մի կեանքի, որ աղբատ է անցքերով, մտածիր, արդեօք չես շնասում դու մարդկանց? Որովհետեւ, խոստովանուիր, դու չես կարողանում այնպէս նկարագրել որ կեանքի քո պատկերը յարուցանէր մարդու մէջ վրէժխնդրական ամօթ և այրող ցանկութիւն ստեղծելու գոյութեան այլ ձեւեր... Կարող ես արդեօք դու արագացնել կեանքի զարկերակի բաբախումը, կարող ես դու ներշնչել նրա մէջ եռանդ, ինչպէս այդ անում էին ուրիշները:

Իմ տարօրինակ խօսակիցը մի բոպէ կանգ առաւ, իսկ ես լուեւայն մտածում էի նրա խօսքերի մասին:

— Ես իմ շուրջ տեսնում եմ շատ խելօք մարդիկ, բայց քիչ կան նրանց մէջ ազնիւ մարդիկ, սակայն նրանք էլ որ կան, ջախջախուած են և հիւանդ հոգով: Եւ չը գիտեմ ինչու միշտ այսպէս եմ դիտում ես. որքան լաւ է մարդ, որքան մաքուր և շիտակ է նրա հոգին, այնքան պակաս է նրա մէջ եռանդը, այնքան հիւանդոտ է նա, և ծանր նրա համար ապրելը: Մենակութիւնը և կարօտը—այդ տեսակ մարդկանց վիճակն է: Բայց

ինչքան և շատ լինի նրանց մէջ լաւագոյնի մասին կարօտը, նրանց մէջ չը կայ ոյժ ստեղծելու համար այդ լաւագոյնը: Արդեօք այն պատճառով չեն նրանք այնպէս ջախջախուած և ուղորմելի, որ նրանց իր ժամանակին չի տուած եղել հոգին խրախուսող խօսքով՝ օգնութիւն?...

Մէկ էլ, — նորից սկսեց խօսել իմ տարօրինակ զրուցակիցը, — կարո՞ղ ես դու մարդու մէջ յարուցանել կենսութեան ծածաղ, որ մաքրում է հոգին: Տես, ախր մարդիկ բոլորովին յետ են սովորել լաւ ծիծաղելուց: Նրանք ծիծաղում են չար կերպով, ծիծաղում են ստորաքաշ, յաճախ ծիծաղում են արտասուքի միջով, բայց երբէք չես լսի նրանց մէջ ուրախ, անկեղծ ծիծաղ, այն ծիծաղը, որ պէտք է դղրդեցնէր մեծերի կուրծքը, որովհետեւ լաւ ծիծաղը առողջացնում է հոգին... Մարդու համար ծիծաղելը անհրաժեշտ է, չէ որ ծիծաղը — նրա սակաւաթիւ առաւելութիւններից մէկն է կենդանիներից: Կարո՞ղ ես դու յարուցանել մարդկանց մէջ որ և է այլ ծիծաղ բացի կշտամբանքի ծիծաղից, բացի ցածհոգի ծիծաղից քեզ, մարդուդ, վրայ, որը միայն նրանով ես ծիծաղելի, որ խղճուկ ես: Հասկացիր, քարոզելու իրաւունքդ պէտք է ունենայ բաւականաչափ հիմք քո ընդունակութեան մէջ՝ յարուցանել մարդկանց մէջ անկեղծ զգացմունքներ, որոնցով, ինչպէս մուրճերով, կեանքի որոշ ձևեր պէտք է ջախջախուեն և աւերուեն նրա համար, որ ստեղծուեն ուրիշները աւելի ազատները, անձուկների փոխարէն: Բարկութիւն, ատելութիւն, արիութիւն, ամօթ, զգուանք և, վերջապէս, չար յուսահատութիւն — ահա լծակներ, որոնցով կարելի է քարուքանդ անել ամեն ինչ երկրի վրայ: Դու կարո՞ղ ես ստեղծել այդպիսի լծակներ: Դու կարո՞ղ ես շարժման մէջ գցել նրանց: Որպէս զի իրաւունք ունենալ ուղղել խօսքը ժողովրդին, պէտք է հոգու մէջ ունենալ կամ մեծ ատելութիւն դէպի նրա պակասութիւնները, կամ մեծ սէր դէպի ժողովուրդը՝ նրա տանջանքների համար, իսկ եթէ քո հոգում չը կան այդ զգացումները, եղի՞ր համեստ և շատ մտածիր առաջ, քան մի բան ասել...

Արդէն լուսանում էր, բայց իմ հոգու վրայ աւելի և աւելի էր թանձրանում խաւարը: Իսկ այն մարդը, որի համար իմ հոգում գաղտնիքներ չը կային, բոլորը ասում էր: Նրբեմն իմ մէջ բռնկում էր մի միտք.

— Տեսնես արդեօք մարդ է նա?

Բայց, կուլ գնացած նրա խօսքերով, ես չէի կարող մտածել այդ հանելուկի մասին, և նորից իմ ուղեղի մէջ, ինչպէս ասեղներ, ցլուում էին նրա խօսքերը:

—Կեանքը այնուամենայնիւ աճում է թէ լայնութեամբ և թէ խորութեամբ, թէև նա աճում է դանդաղ, որովհետեւ ձեզ մօտ է կեանքը, և իւրաքանչիւր օրով մարդիկ սովորում են հարցնել, Ո՞վ է նրանց պատասխանելու։ Պէտք է որ դուք, ինքնակոչ-առաքեալներդ, այդ անէիք։ Սակայն հասկանում էք դուք կեանքը այնքան, որ բացատրէք նրան ուրիշներին։ Սակայն հասկանում էք դուք ձեր ժամանակուայ պահանջները, նախազգում էք դուք ապագան, և ի՞նչ կարող էք ասել դուք՝ յուզելու համար մարդուն, որ փչացած է կեանքի ապականութեամբ, որ լքուած է ոգով։ Նա լքուած է ոգով, նրա հետաքրքրութիւնը կեանքով ցած է, արժանապատուութեամբ ապրելու ցանկութիւնը նրա՛մէջ հատնում է, նա ուզում է ապրել սոսկ, ինչպէս խոզը, և—դուք լսում էք։—Նա արդէն լրբաբար ծիծաղում է, երբ արտասանում են իդէալ խօսքը. մարդ դառնում է միայն ոսկորների մի կոյտ, ծածկուած մտով և հաստ կաշուի, այդ դարչելի կոյտը շարժում է ոչ ոգին, այլ ստոր կրքերը։ Նա պահանջում է ուշադրութիւն—չուտ! օգնէք նրան ապրել, քանի նա դեռ մարդ է! Սակայն ի՞նչ էք կարող դուք անել յարուցանելու համար նրա մէջ կեանքի ծարաւը, քանի որ դուք միայն մրմնջում էք, ախ ու վախ էք քաշում կամ անտարբերութեամբ նկարագրում էք, ինչպէս է նա կազմալուծւում? Կեանքի վրայ բուրում է փտման հոտը, վախկոտութիւնն ու սարկահոգութիւնը ծծուել են սրտերի մէջ, ծուլութիւնը կաշկանդել է մտքերն ու ձեռները փափուկ կապանքներով... Ի՞նչ էք դուք մտցնում ապականութեան այդ քաօսի մէջ։ Որքան դուք բուրդ մանր էք, որքան ողորմելի, որքան շատ էք դուք! Օ, եթէ երևար խիստ և սիրող մի մարդ բոցավառ սրտով և հզօր, համապարունակ խելքով! Անարդ լուրթեան հեղձուկի մէջ լը հնչէին մարգարէական խօսքերը, ինչպէս դանգի հարուածների, և գուցէ, շարժուէին կենդանի մեռելների արհամարհելի հոգիները!...

Այդ խօսքերից յետոյ նա երկար լուռ էր։ Ես չէի նայում նրա վրայ։ Չեմ յիշում ի՞նչն էր աւելի իմ մէջ—ամօթը թէ դարհուրանքը?

—Ի՞նչ ես կարող ասել դու ինձ.—հնչեց անկարեկից հարցը։

—Ոչինչ...—պատասխանեցի ես։

Եւ կրկին լուրթիւն էր։

—Իսկ ի՞նչպէս այժմ դու պիտի ապրես։

—Ձը գիտեմ...—պատասխանեցի ես։

—Ի՞նչ ես դու խօսելու:

Ես լռութեամբ անցի:

—Ձը կայ լռութիւնից գերիվեր իմաստութիւն!...

Տաժանելի էր լռութիւնը նրա այդ խօսքերի և այն ծիծաղի արանքում, որ լսուեց լռութիւնից յետոյ: Նա ծիծաղում էր հրճուանքով, ինչպէս մի մարդ, որին վաղուց արգէն գէպը չէր պատահել այդպէս ազատ և անուշ ծիծաղելու: Իմ սիրտս արիւնով էր լաց լինում այդ անիծեալ ծիծաղից:

—Խէ, խէ, խէ! Եւ այդ դու ես—կեանքի ուսուցիչը: Դու, որին այդքան հեշտ է շփոթել? Այժմ, ես կարծում եմ, դու հասկացար թէ ո՞վ եմ ես, չէ, խէ, խէ, խէ... Եւ իւրաքանչիւրը ձեզնից, ծերունի ծնունդ պատանիներից, նոյնպէս կը շփոթուէր, եթէ ուզենար գործ ունենալ ինձ հետ: Միայն նա, ով իրան պատել է ստութեան, լրբութեան և անամթութեան զրահով, չի գողալ իր խղճի դատաւարների առաջ... Ահա ուրեմն որքան ես դու ուժեղ, փոքրիկ հարուստ և դու կ'ընկնես: Ասա ինձ, դէ ասա ինձ մի բան քեզ արդարացնելու համար, չրբի այն, ինչ ես ասացի! Ազատիւր քո սիրտը ամօթից և ցաւից: Եղիւր գէթ մի վարկեան ուժեղ և ինքնավստահ, և ես յետ կը վերցնեմ այն, ինչ որ շարտեցի քո երեսին: Ես կը խոնարհուեմ քո առաջ... Յոյց տուր ինձ քո հոգու մէջ գէթ մի այնպիսի բան, որ օգնէր ինձ քեզ ուսուցիչ ճանաչել! Ինձ հարկաւոր է ուսուցիչ, որովհետեւ ես մարդ եմ. ես մոլորուել եմ կեանքի խաւարում և որոնում եմ ելք գէպի լոյս, գէպի ճշմարտութիւն, գեղեցկութիւն, գէպի նոր կեանք,—ցոյց տուր ինձ ճանապարհներ! Ես մարդ եմ:—Ատիւր ինձ, խփիւր, բայց գէպի կեանք հանիւր ինձ իմ անտարբերութեան տիղմից! Ես ցանկանում եմ աւելի լաւ լինել, քան կամ.—ինչպէս այդ անել: Սովորեցրու!

Ես մտածում էի. արգեօք կարող եմ ես, կարող եմ բաւարարութիւն տալ այն պահանջներին, որ մարդ, ըստ իր իրաւունքի, դնում է իմ առաջ? Կեանքը մարում է, բիւրաւոր տարակուսանքներ աւելի և աւելի ամուր են շրջապատում մարդկանց խելքը և պէտք է ելք գտնել: Ո՞ւր է ճանապարհը: Մի բան ես գիտեմ—ոչ գէպի բախտաւորութիւնը պէտք է ձգտել, ինչի՞ համար է բախտը: Բախտի մէջ չէ կեանքի իմաստը, և ինքնարաւականութեամբ գոհացած չի լինի մարդ—նա այնուամենայնիւ դրանից բարձր է: Կեանքի իմաստը գէպի նպատակները մղող ձգտումների գեղեցկութեան և ոյժի մէջ է, և պէտք է, որ գոյութեան իւրաքանչիւր վարկեան ունենար իր վեհ նպատակը: Այդ հնարաւոր կը լինէր... բայց ոչ կեանքի հին շրջա-

նախներում, որոնց մէջ բոլորի համար այնքան նեղ է և ուր չը կայ մարդու ոգու համար ազատութիւն...

Եւ նա նորից ծիծաղում էր, բայց արդէն կամաց, մի մարդու ծիծաղով, որի սիրտը մաշուած է խոհերով:

— Ինչքան շատ մարդիկ են եղել երկրի վրայ, բայց ինչքան քիչ արձաններ են կանգնեցրուած նրա վրայ! Ինչու պէտք է այդպէս լինէր: Բայց անէծքի մատնենք անցեալը— նա չափազանց շատ է յարուցանում նախանձ դէպի ինքը! Ուրիշեաներ երկայրումս ընաւ չը կան այնպիսի մարդիկ, որոնք մահից յետոյ թողնէին իրանց յետեւից որ և է հետք երկրի վրայ: Նիրհում է մարդ... և ոչ ոք չի զարթեցնում նրան: Նիրհում է նա և դառնում անասուն: Նրան հարկաւոր է մտրակ և սիրոյ հրաւառ փաղաքանք մտրակի հարուածից յետոյ: Մի վախեցիր ցաւ պատճառելու նրան, եթէ դու սիրելով ես խփում, նա կը հասկանայ քո հարուածը և կ'ընդունի նրան, ինչպէս արժանացած: Իսկ երբ նա ցաւ կը զգայ և ամթ իր համար, դու ջերմաջերմ փաղաքչիւր նրան— և նա կը վերածնունդ... Մարդիկ? Դրանք դեռ ևս երեխաներ են, թէն երբեմն նրանք ապշեցնում են իրանց արարքների չարագործութեամբ և մտքի խեղաթիւրումներով: Եւ նրանք միշտ կարօտ են դաստիարակման, խնամատարութեան, սիրուելու, մշտական հոգատարութեան՝ նրանց հոգու համար թարմ և առողջ սննդի մասին... Իսկ դու գիտես սիրել մարդկանց?

— Սիրել մարդկանց?— Կրկնեցի ևս հարցը տարակուսանքով, որովհետեւ, ստոյգը, չը գիտեմ, արդեօք սիրում եմ ես մարդկանց: Պէտք է լինել անկեղծ— ես այդ չը գիտեմ: Ով կ'ասի, իր մասին ահա ես սիրում եմ մարդկանց! Ուշադրութեամբ իրան հետեւող մարդը երկար կը մտածի այդ հարցի վրայ, նախ քան կը վճռի ասել՝ սիրում եմ: Բոլորեքեան գիտեն թէ որքան հեռու է մեզ իւրաքանչիւրից մեր մերձաւորը:

— Դու լուում եմ? Ողջ մէկ է— ես հասկանում եմ քեզ անգամ անխօսիդ... Եւ ես գնում եմ...

— Արդէն?— Կամաց հարցրի ևս: Որովհետեւ որքան և ահռելի էր նա, ես ինքս ինձ համար աւելի ևս ահռելի էի...

— Այո, ես գնում եմ... Դեռ շատ անգամ ես կը գամ քեզ մօտ: Սպասիր!

Եւ նա գնաց:

Ի՞նչպէս գնաց: Ես այդ չը նկատեցի: Նա գնաց արագ և անշշուկ, ինչպէս որ անհետանում են ստուերները... Իսկ ես դեռ երկար մնում էի պարտիզում նստարանի վրայ, չը զգա-

լով դրսից ցուրտ և չը նկատելով, որ արդէն արեգակը բարձրացել է և վառ փայլում են նրա ճառագայթները ծառերի սառցածածք ձիւղերի վրայ: Տարօրինակ էր ինձ համար տեսնել պարզ օր և արեգակ, որ փայլում էր անտարբեր, ինչպէս միշտ, տեսնել և այդ ծեր, չարատանջ երկիրը, հագած արեգակի ճառագայթների մէջ շլացուցիչ կերպով փայլատակող ձիւնի ծածկոյթը...

Թարգմ. Ե. Ս.